

ÚT A FIDESZHEZ

Politikai szocializációs utak a pártválasztáshoz a magyar egyetemisták körében*

Kmetty Zoltán
(TK Recens, ELTE TáTK)

Szabó Andrea
(TK PTL, ELTE ÁJK)

*A tanulmány beérkezett: 2021. október 19., opponálás: 2021. november 9. – november 25.,
véglegesítve: 2021.12.01.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Az elmúlt évtizedben több publikáció jelent meg a magyar fiatalok és ezen belül az egyetemisták és főiskolások pártválasztásáról. Ezek az elemzések utalnak arra, hogy a fiatalok útja a pártokhoz összefügghet a kibocsátó család összetételével, a szociokulturális környezettel, a kortárs csoport összetételével, de az iskolarendszer szocializációs mechanizmusaival is. Kevés olyan tanulmány született azonban, amely a szocializációs dimenziókat együttesen, dinamikusan vizsgálta, és azt elemezte, hogy milyen politikai szocializációs utak révén kapcsolódik egy fiatal egy adott párthoz.

Kutatásunkban komplex SEM-modellek (Strukturális Egyenletek Modellezése) segítségével felrajzoljuk azokat a tipikus utakat, amelyek nagy statisztikai valószínűséggel vezetnek el a Fideszhez. Azt feltételezzük ugyanis, hogy a rendszerváltás óta megfelelő hosszúságú idő telt el ahhoz, hogy a domináns párthoz vezető tipikus út pártidentifikációs alapon jöjjön létre.

Eredményeink azt mutatják, hogy az egyetemisták körében a Fideszhez kötődés döntő faktora a vallásosság. Az értékek mentén definiált konzervativizmus ugyanakkor nem játszik szerepet, de a bal–jobb tengelyen való elhelyezkedés fontos diszkrimináló faktor.

Kulcsszavak: politikai szocializáció ■ politikai identitás ■ pártválasztás ■
Fidesz ■ egyetemisták

BEVEZETŐ¹

Az elmúlt évtizedben több publikáció jelent meg a magyar fiatalok és ezen belül az egyetemisták és főiskolások pártválasztásáról (Szabó–Kern, 2011; Reiner–Oross–Keil, 2012; Kmetty, 2014; Róna, 2017; Kmetty, 2017; Böcskei, 2017;

* A szerzők külön köszönetet mondanak az opponenseknek, akik értékes javaslatokkal járultak hozzá a tanulmány elkészítéséhez. A tanulmány megvitatásra került a TK Politikatudományi Intézet Politikai Viselkedés Osztálya előtt. Köszönjük a sok fontos megjegyzést, kiegészítést és tanácsot, amit az osztálytagok a tanulmányhoz nyújtottak.

Bíró-Nagy, 2017; Oross–Róna–Szabó, 2017; Mráz, 2018; Kmetty, 2019). Ezek az elemzések utalnak arra, hogy a fiatalok útja a pártokhoz összefügghet a kibocsátó család összetételével, a szociokulturális környezettel, a kortárs csoport összetételével, de az iskolarendszer szocializációs mechanizmusaival is.

Tudomásunk szerint azonban kevés olyan tanulmány született Magyarországon – nemzetközi szinten sem jellemző az ilyen szintű kutatás –, amely a szocializációs dimenziókat együttesen, dinamikusan vizsgálta és azt elemezte, hogy milyen politikai szocializációs utak révén kapcsolódik egy fiatal egy adott párthoz. Ahhoz ugyanis, hogy egy ilyen kérdésfeltevésre megfelelő válasz legyen adható, speciális kérdésparkra építő, speciális mintán felvett empirikus adatfelvételre van szükség. A politikai szocializációs irodalom ugyanis abból az állításból indul ki, hogy a szocializációs folyamatok egész életen át zajlanak, amelyek közvetlenül vagy közvetve hatnak a pártválasztásra. Kétségtelen ugyanakkor, hogy minél idősebb valaki, annál inkább kialakult a társadalmi identitáshoz kapcsolódó politikai identitás, a nagyon fiatalok körében pedig még nem stabil a politikai identitás. Éppen ezért ideális az egyetemista réteg, mert esetükben feltételezhető – a megfelelő életkor, a politikailag ösztönző társadalmi közeg, valamint a politikai szocializációs ágensek koncentrált jelenléte okán –, hogy képesek saját politikai identitásuk kialakulásáról információval szolgálni. A szakirodalom is beszél ugyanis formatív évekről, vagyis arról az időszakról, amikor a legerőteljesebb hatások érik az egyént, az én-tudat kialakulása a legintenzívebb szakaszban van (Grasso, 2014).

Kutatásunkban komplex SEM-modellek (Strukturális Egyenletek Modellezése) segítségével felrajzoljuk azokat a tipikus utakat, amelyek nagy statisztikai valószínűséggel vezetnek el ahhoz, hogy egy fiatal, történetesen egy egyetemista szavazatával egy politikai pártot támogasson. Jelen munkákban egész pontosan az egyetemisták Fideszhez vezető szocializációs útjait vizsgáljuk. A Fidesz 1988 óta folyamatosan a politikai alrendszer meghatározó szereplője, amely liberális-radikális-pragmatikus FIDESZ-ből vált konzervatív, erősen jobboldali beállítódású, 2010 óta kétharmaddal kormányzó domináns párttá (Bozóki, 1992; Fischer, 1992; Balázs–Hajdú, 2017; Balázs, 2018; Tóth–Szabó, 2018). Ebben a harminc évben mindvégig a fiatal nemzedékek, köztük az egyetemisták által az egyik, hanem a leginkább támogatott párt volt (Szabó–Kern, 2011; Mráz, 2018). Tanulmányunkban azt feltételezzük, hogy a rendszerváltás óta megfelelő hosszúságú idő telt el ahhoz, hogy a Fideszhez vezető tipikus út pártidentifikációs alapon jöjjön létre.

Eredményeink azt mutatják, hogy az egyetemisták körében a Fideszhez kötődés döntő faktora a vallásosság. Az értékek mentén definiált konzervativizmus ugyanakkor nem játszik szerepet a Fidesz támogatásában, de a baljobb tengelyen való elhelyezkedés fontos diszkrimináló faktor.

SZAKIRODALMI HÁTTÉR – POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓ ÉS PÁRTVÁLASZTÁS

A pártválasztás és az emögött létrejövő pártidentitás kialakulásával kapcsolatban legalább két, egymással versengő modell figyelhető meg a szakirodalomban (Kroh–Selb, 2009; Boonen, 2019): a tradicionista és a revizionista fel fogás. A szociológiai tradícióhoz legközelebbi politikai viselkedés-iskola a csoporthatásra, illetve a pártválasztás társadalmi beágyazottságára koncentrálnak (Lazarsfeld–Berelson–Gaudet, 1944), míg a pártidentifikáció modellje (Campbell et al., 1960) a választók hosszú távú pártazonosulását állítja az elemzés középpontjába. A fiatal szavazók párt identifikációja kapcsán elsősorban a szociológiai iskolának van széles irodalma, amelyek egyrészt a politikai szocializációs aspektusokat hangsúlyozzák, másrészt az egyes szocializációs ágensek szerepét emelik ki.

A tradicionistákkal szemben a revizionisták (Hooghe–Wilkenfeld, 2008; Oscarsson–Rosema, 2019) ha nem is vitatják, de legalábbis árnyalják azt a fel fogást, hogy a pártidentifikáció az életkor korai szakaszában, elsősorban a szülői politikai szocializáció révén alakul ki, ami élethosszig fennmarad és legfeljebb egyedi, alkalmi jellegű döntések mentén, egy-egy konkrét választási szituációban változik. Az elmúlt években készített nemzetközi kutatások azonban továbbra is erős bizonyítékokat szolgáltak arra, hogy a pártidentifikáció kialakulásában a fiatalkori családi politikai szocializációnak jelentős, ha nem döntő hatása van (Boonen, 2019, Hooghe–Boonen, 2015, Fitzgerald, 2011, Jennings–Stoker–Bowers, 2009, Kroh–Selb, 2009).

A politikai szocializáció ugyanis olyan sokcsatornás folyamat, amelynek során kialakul az egyén politikai identitása (Csákó–Murányi–Sík–Szabó, 2010: 423.). A különböző csatornák (ágensek) közül a politikai szocializációs folyamatok értelmezésekor a családot, az iskolát, a kortárs csoportokat és a médiát szokás a leggyakrabban vizsgálni (Froman, 1961).²

A család fontosságát a szülők által képviselt értékrend, a politikai attitűdök, valamint a társadalmi reprezentációk összessége hordozza (Muxel, 1999, 106–109.). Jennings és Niemi (1968, 1974, 1981) generációkutatásai, valamint a pártidentifikáció michigani iskolai kutatóinak munkái a családi pártidentifikáció átörökítésének különböző mechanizmusát/csatornáját írják körül (Jennings–Stoker–Bowers, 2009). Mindenekelőtt ilyen a család társadalmi státusa (beleértve az iskolázottságot és foglalkozási státust), amit kiegészít a szülők politizáltságának foka. Ez a politikai kommunikáció gyakoriságát (Kroh–Selb, 2009) jelenti, egészen pontosan azt, hogy milyen gyakran és milyen intenzíven beszélgetnek a szülők a gyermekeikkel politikáról (Kim–Stattin, 2019). Fontos átörökítési csatorna a szülő politikai identitás mintázatainak stabilitása és homogenitása. Thomassen és Rosema (2009) hívja fel a figyelmet ugyanakkor arra, hogy az átörökítési mechanizmusok nem függetlenek a pártrendszerektől.

A szociális tanulás folyamatában világos elvek írhatók le: ha 1.) a szülő nézetei világosak és következetesek (konzisztensek), a családi szocializáció is erőteljesebb lesz. Ha egy családban a szülőknek van konkrét politikai pártpreferenciája, a politikai értékrendszerük határozott, akkor a szociális tanulás során a gyermek preferenciái is nagyobb valószínűséggel alakulnak ki. Ha a pártpreferencia nem stabil pártidentifikáción alapul, kevésbé lesz hatékony a szülő-gyermek transzmisszió. 2.) Minél homogénebb a szülők politikai nézetrendszere, annál könnyebb és hatékonyabb az értékátadás. Ebben a folyamatban 3.) a vallásosságé, mint transzmissziós szíjé az egyik döntő mozzanat – nem tagadják ugyanakkor a szülői társadalmi háttér és az iskolai klíma szerepét sem (Ozmen–Brelsford–Danieu, 2018). A szülői hatás ráadásul az idő múlásával is kimutatható. Azok, akik konzekvens, erőteljes politikai szocializációban részesültek, a későbbiekben is „ellenállnak” a változásoknak, mert a szülői szocializáció stabil keretet biztosít számukra. Jennings, Stoker és Bowers (2009) arra a következtetésre jut, hogy a fenti megállapítások különösen igazak a pártosság tekintetében, amelyet minden más politikai értéknél stabilabban átvesznek a fiatalok.³

Jennings és munkatársai eredményeivel kapcsolatos legfontosabb ellenérv, hogy az az amerikai, kétpárti szisztémában érvényes, de az európai, többpárti rendszerben a modell alkalmazhatósága megkérdőjelezhető. Hooghe és Boonen (2015: 141.) Belgium flamand nyelvű régiójában vizsgálták a családi szocializáció politikai értékátadó funkcióját, és azt találták, hogy a pártosság kialakulásában többpárti környezetben is döntő jelentősége van a szülőknek. Az erősen politizáló családokban különösen hatékonyan működik az átörökítés. Azt találták, hogy többpártrendszerben közvetlen, erős szülői politikai átörökítési mechanizmusok működnek. Mindemellett kimutatták, hogy a családon belüli, politikáról szóló kommunikáció szignifikáns és pozitív hatást gyakorol a gyermek politikai pártválasztására – azaz nagymértékben elősegíti. Kutatásuk harmadik fontos megállapítása pedig az volt, hogy elsősorban az apával folytatott beszélgetés tudja a párthoz való kapcsolódást erősíteni, az anyával zajló kommunikációnak nincs szignifikáns hatása. Azt állítják, hogy az apák egyszerűen másképpen – meggyőzőbben, célirányosabban – beszélgetnek a politikáról gyermekeikkel, mint az anyák. Végző soron úgy vélik, hogy a kapott eredményeik meggyőző bizonyítékul szolgálnak ahhoz, hogy a generációk közötti közvetlen politikai értékátadás a belga társadalomban régóta meglévő törésvonalak tartós fennmaradását és így a pártrendszer továbbélését eredményezik.

Hooghe és Wilkenfeld (2008) az ESS adatain végzett kutatásai jelzik, hogy a közép-európai országok (Lengyelország, Csehország, Szlovénia) valamint az észak-európai országok fiataljainak politikai értékfelfogása lényegesen különböző, ugyanakkor országcsoportonként a különböző korosztályok (14, 18 és fiatal felnőttek) között meglepő hasonlóságok mutathatók ki. Ebből arra kö-

vetkeztetnek, függetlenül attól, mely országról van szó, a politikai szocializáció politikával és az állampolgári attitűdökkel kapcsolatos része viszonylag korán és stabilan rögzül. Nagyon érdekes azonban, hogy a fenti kutatásoknak ellentmondóan, a választási részvételi szándék vonatkozásában eredményeik nem ennyire egyértelműek. Azt találták ugyanis, hogy a személyes, az életkor későbbi szakaszaiban bekövetkező tapasztalatok befolyásolhatják az e téren szerzett, kezdeti szülői preferenciákat.

A fiatalok szavazói mintáinál a szocializációs aspektus mellett egy másik lehetséges motívum lehet, hogy melyik párt van az adott időpillanatban hatalmon. A bizonytalan, gyenge pártkötődéssel és alacsony politikai tudással rendelkező csoportok esetében jellemző pártválasztási motívum lehet az inkumbens hatásmechanizmus, tehát arra a pártra szavazás, amelyik éppen hatalmon van (Calle–Martinez–Orriols, 2010). Ebben az esetben tehát nem a szocializációs csatornák működnek, és nem is témák menti szavazás a jellemző, hanem egyfajta „tanult tehetetlenség”, a meglévő hatalmi helyzet elfogadása.

Boonen (2019: 111.) az új kutatási eredményeket, az ágensek közötti „versenyt” mérlegelve úgy véli, hogy az alapvető következtetés, miszerint a szülők továbbra is a legfontosabb inspirációs forrásai a fiatalok pártállásának kialakulásánál, kétségtelenül bizonyítható. Sőt, kutatása szerint a többpárti környezetben a szülők a politikai tanulási folyamat során olyan eszközökkel is élnek, mint a negatív preferencia megtanítása, a negatív orientációk átörökítése (melyik az a párt, amit semmiképp sem támogatunk). Kim és Stattin (2019) pedig jelzik, hogy szemben a sztereotípiákkal, a fiatal felnőttek még gyakrabban folytatnak politikai beszélgetést szüleikkel, mint korábbi életszakaszukban, így a család befolyásoló szerepe nem csökken a fiatal felnőtteknél, hanem egyenesen növekszik a pártidentitás kialakulásában.

Több kutató (Dostie-Goulet, 2009; Rill–McKinney, 2011) úgy véli, hogy különösen fiatal felnőtt korban a családon kívüli alternatív politikai szocializációs ágensek hatásait is érdemes megvizsgálni. A szakirodalom azt feltételezi ugyanis, hogy ebben az időszakban felértékelődhetnek a kortárs csoportok, a barátok, az ismerősök vagy éppen az aktuális partnerek. Kim és Stattin (2019) azonban meggyőzően bizonyítja, hogy a fiatalok kortársaikkal folytatott politikai vitái nem vezetnek a szüleikkel folytatott ilyen jellegű beszélgetések csökkenéséhez, inkább az ellenkezője látszik igaznak. A szülői hatás tehát még fiatal felnőtt korban is meghatározó jelentőségű és túlmutat önmagán.

Jóval kevesebb szó esik a szakirodalomban az iskola pártidentitásra irányuló politikai szocializációs hatásáról (hangsúlyozzuk, hogy más területen, pl. állampolgári nevelés, nagyon is fontos a szerepe). Jennings, Stoker és Bowers (2009) felhívja a figyelmet az iskolai környezet és klíma fontos szerepére a családi szocializáció árnyalása szempontjából. Bognár és Szabó (2017) azt feltételezi, hogy az iskola elsősorban a politikai ideológiai elköteleződést befolyá-

solja manifeszt és látens hatásokkal egyaránt. Az iskolának egyrészt szerepe van a politikai ismeretek átadásában, másrészt szerepmintákat és tapasztalatokat is közvetít. Az iskolában ugyanis leképeződik a politikai rendszer, a társadalom viszonyrendszere. Itt tanulják meg a fiatalok a hatalomhoz, a tekintélyhez, a hierarchiához való viszonyulást, valamint az érdekvényesítés, így a részvétel társadalmilag elfogadott formális és informális technikáit is (Farnen, 2003; Csákó, 2012; Szabó I., 2009).⁴ Reidy és munkatársai (2015) kelet-európai konfliktusos társadalmi szituációban a szülők és a kortársak szocializációs hatásán kívül az iskola és a média hatására is felhívják a figyelmet. Tanulmányukban hangsúlyozzák, hogy a szülők a másodlagos szocializációs ágensek hatásait is „szűrrik” azáltal, hogy kiválasztják milyen iskolába járatják a gyermekeiket, valamint, legalábbis gyermekkorban, igyekeznek megszűrni a médiaforrásokat.

A Fideszhez kötődés elméleti háttere

A fenti irodalmi összefoglaló világosan jelzi, hogy a pártidentitás kialakulásában – amelynek a pártpreferencia az egyik kézzel fogható megnyilvánulása – kétségtelenül a szülőknek van a legnagyobb befolyása. Fontos azonban felhívni a figyelmet arra, hogy a politikai szocializáció elválaszthatatlan az adott társadalom politikai kultúrájától, történelmétől, múltához való viszonyától (Csákó, 2004: 542.). A politikai szocializációs folyamatot ugyanis befolyásolja a közvetlen környezet, ugyanúgy, ahogy a társadalom általános jellege és – témánk szempontjából ez különösen fontos – az adott ország politikai rendszere (Percheron, 1999). A pártokhoz vezető út, egy viszonylag stabil pártidentitás kialakulása, nyilvánvalóan elképzelhetetlen egy rendszerváltó, azaz gyors és mély politikai változásokat előidéző időszakban. A magyar választók magatartásával foglalkozó kutatások (Körösényi, 2015; Szabó, 2015; Tóka, 2018; Enyedi–Tardos, 2018; Tóth–Szabó, 2018) egyöntetűen azt bizonyítják, hogy az 1989–1990-es rendszerváltozás óta eltelhetett annyi idő, amely lehetővé tette, hogy fokozatosan kialakuljanak stabil választói attitűdök, és vélelmezhetően 2018/2019-re az identitásalapú választói döntéseknek is kiemelkedő lehet a mértéke.

Elméletileg felállítható egy lehetséges politikai szocializációs útmodell, amely tartalmazza azokat a szocializációs ágenseket és csatornákat, amelyek elősegítik a pártpolitikai identitás kialakulását. Minél fiatalabb valaki, annál inkább a családon belüli viszonyok, a családi kommunikáció mélysége és tartalma befolyásolhatja a politikai én és azon keresztül a politikai identitás kialakulását. Az ifjúkori életszakasz kezdetén más ágenseknek, a kortársaknak, az iskolának, és a saját, közvetlen, egyéni tapasztalatoknak is tulajdonítunk szerepet. Az egyetemistáknál pedig az egyéni tapasztalatok mellett jelennek meg a korábbi ágenshatások is. Az egyetemisták kiemelése tehát a teljes 15–29 éves ifjúsági társadalomból jelezheti a családi és a kortárs csoportok közötti

„ágensverseny” egyfajta eredményét is. Az egyetemisták egyébként is fontos csoportját alkotják a fiataloknak, mert mintaadóul szolgálnak számukra. Az egyetemisták gondolkodásmódja, életmódja és életstílusa többnyire túlmutat önmagán: az 1960-as évek óta hatással bír nemcsak a náluk fiatalabb, de az idősebb korosztályokra egyaránt. A magyar történelemben, az 1848-as, az 1956-os forradalomban játszott szerepük miatt a politikai osztály számára sem közömbösek. E csoport tagjai azok, akik a leghamarabb és talán a legkarakteresebben rajzolják ki a mindenkori társadalmi, politikai, gazdasági változásokat (Szabó–Oross, 2017).

Van azonban még egy fontos szempont, ami miatt kiemelt az egyetemisták szerepe. Életkorukból adódóan többnyire első választók. A szakirodalmi áttekintés állításait figyelembe véve a performatív éveik alatt történik meg a politikai szocializáció révén fokozatosan kialakuló politikai identitásuk pártpreferenciában történő megnyilvánulása. Nem állítjuk, hogy ezzel le is zárul a politikai identitásuk fejlődése, de az első választáson való részvétel ennek döntő jelentőségű eseménye lehet.

Érdeemes külön is megvizsgálni a Fidesz–MPSZ-hez vezető út elméleti hátterét is. Különösen azért, mert a különböző empirikus kutatások az 1990-es években (Fischer, 1992; Stumpf, 1995), illetve a 2000 óta zajló nagymintás ifjúsági vizsgálatok szinte egyöntetűen azt jelezték, hogy harminc év távlatában épp a Fidesz tudta a magyar fiatalokat a leginkább megszólítani (Szabó–Kern, 2011; Mráz, 2018). Támogatottsága mindvégig magas, illetve kiemelkedően magas volt a 15–29 éves népességben és az egyetemistáknál (Szabó, 2019) is. Oross és Szabó (2019) a Fidesz–MPSZ-hez kötődés kialakulásának három, időben jól elkülöníthető szakaszát írja le. Az első a megalakulás és az azt követő néhány év, amikor a Fiatal Demokraták Szövetsége (FIDESZ) önmagát ifjúsági szervezetként definiálta, és kifejezett célja volt az ifjúságot szervező, „autentikus” erővé válni. A második szakaszban a Fidesz nem öndefiníciója révén szólította meg a fiatalokat, hanem tudatos kormányzati ifjúságpolitikát folytatva, komoly versenytárs híján egyedüli alternatívát jelentett a belépő új korosztályok számára. A Fidesz generációs újratermelődésének első komolyabb akadályja az új identítások megjelenése volt 2008/2009 táján, amikor is a Jobbik Magyarországért Mozgalom és a Lehet Más a Politika a fiatalok különböző rétegeit kívánta integrálni és új kötődéseket kialakítani (Szabó, 2015). Ebben az időszakban olyan plurális szocializációs életutak működhetek (Bognár–Szabó, 2014), ahol a Fidesz nem kizárólagos, hanem az egyik alternatívája volt a politikába belépő új generációknak, lásd kuruc.info és a Critical Mass-nemzedékek.

Végül a harmadik szakasz a 2010 utáni időszak, amellyel kapcsolatban a szerzőpáros két állítása érdemel figyelmet. Egyrészt, különösen 2015 után, olyan új nemzedékek belépése történik a politikába, akiknek a szülei még fiatal korukban, „természetes” úton maguk is fideszesek voltak, azaz beindulhatott a szocializációs cirkuláció (Oross–Szabó, 2019: 81.). Másrészt, miután

domináns pártról beszélünk, amely kétharmados többsége révén egyedüállóan széles karrierutakat, lehetőségeket, egzisztenciákat kínál a fiatalok számára, így a Calle, Martinez és Orriols (2010) által jelzett inkumbens hatásmechanizmus kezdett kialakulni: az egyébként alulszocializált magyar fiatalok ahhoz a párthoz kezdenek nagy arányban kötődni, amelyik éppen hatalmon van, és amelynek pozíciói megingathatatlanak látszanak.

Ezeknek a mechanizmusoknak jól ágyaz meg a vallásosság (lásd különösen Kmetty, 2014; Kmetty, 2019), amely segítheti a fiatalok döntéseit a pártválasztás során.

Adatok, módszerek

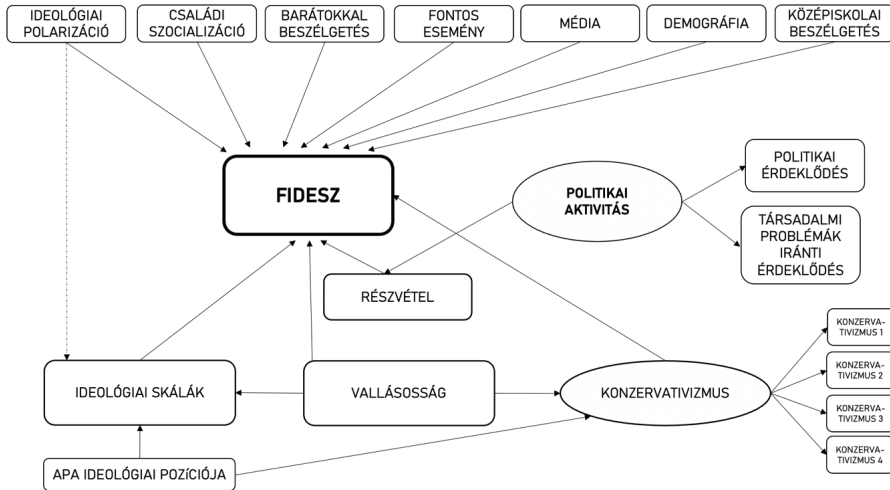
Elemzésünkben tehát egyrészt azt feltételezzük, hogy az 1989/1990-es rendszerváltás óta eltel harminc év elegendő történelmi idő volt ahhoz, hogy Magyarországon is létrejöjjenek tipikus politikai szocializációs életutak, amelyek elősegítik a pártidentitás kialakulását. A szakirodalom alapján elsősorban arra fókuszálunk, hogy a jelenlegi Fidesz–MPSZ egyetemista szavazók ténylegesen határozott és konzekvens, azaz homogén családi szocializációban részesülnek-e, tehát politikai preferenciájuk elsősorban a családi szocializációs hatások eredője. Fontos állításunk, hogy ennek a szocializációs útnak központi csatornája a valláshoz, vallási közösségekhez való tartozás, egészen pontosan azt állítjuk, hogy a konzekvens, homogén családi szocializáció mellett épp a vallásos neveltetés, illetve a vallásos attitűd lesz a Fideszre, mint önmagát keresztény-konzervatívnek nevező pártra való szavazás legfontosabb tényezője. –

Tanulmányunkban az Aktív Fiatalok Magyarországon kutatáscsoport az 2019-es, negyedik hullámának adatait elemeztük. A 800 fős, face to face adatfelvétel 2019 februárjában került lekérdézésre a magyarországi egyetemek és főiskolák kampuszain (az adatfelvételtől részletesen lásd Szabó, 2019). Fontos megjegyezni tehát, hogy a kapott eredményeink nem a teljes magyar 15–29 éves korosztályra, hanem annak egy mintegy 200 000 fős, szűk, politikailag jóval aktívabb rétegére vonatkoznak (Oross–Szabó, 2018; Szabó–Oross, 2019).⁵ A személyes kérdezésen alapuló AF-kérdőív alap- és változó modulokból áll össze. 2019-ben a változó modul alapvetően politikai szocializációs kérdéseket tartalmazott.

A komplex szocializációs út feltárásához egy SEM-modellt illesztettünk az adatainkra. Egy SEM-modellben egyszerre illesztünk faktormodelleket (ezt nevezzük mérési modellnek) és regressziókat (ennek kapcsán lásd Koltai, 2013). Tehát egy faktoranalízissel kibővített útmodellként is felfoghatjuk ezt a módszertant.

Az illesztett modellt a következő sematikus ábra reprezentálja. A modelltől kitűnik, hogy a kérdőívpark lehetőséget nyújtott egy, a nemzetközi szakirodalomban is egyedülállóan komplex szocializációs mechanizmus feltárására (lényegében a teljes szocializációs ágensstruktúra hatását elemezni tudjuk).

1. ábra. Az illesztett SEM-modell⁶ sematikus ábrája

Forrás: saját szerkesztés

Függő változók

A modell középpontjában a Fideszes pártpreferencia kérdése áll. Ez egy két-értékű változó, ami azt mutatja, hogy egy most vasárnap tartandó választáson szavazna-e a Fideszre a kérdezett vagy sem.

Független és magyarázó változók

Az elméleti modellünkben a részvételi változó közvetítette a politikai érdeklődés és közéleti érdeklődés (politikai aktivitás) pártpreferenciára kifejtett hatását. Az elemzésben felhasznált négy kategoriális választási részvételi változó azt mérte, hogy ha most vasárnap parlamenti választást tartanának, elmenne-e a kérdezett szavazni (1: biztosan nem mennék el szavazni, 4: biztosan elmennék szavazni).

A másik létrehozott konfirmatív faktor a konzervatívizmus-index, amit egyfajta alapértékként, konzervatív beállítódásként fogunk fel. Ez 5 kategóriás itemekből állt össze (a magasabb érték jelenti a konzervatívabb attitűdöt):

- A gyerekeknek meg kell tanulniuk, hogy a legfontosabb az engedelmesség és a tekintélytisztelet.
- Az országnak nem politikai programokra van szüksége, hanem erőskezü vezetőkre.
- Fokozott szigor szükséges a közrend védelmében: a rend fontosabb, mint a bűnelkövetők jogai.
- A menekültpolitikát nem lehet eléggé szigorítani.

Az elemzésünkben a szakirodalom és az elméleti modellünk alapján a vallási változóknak kitűntetett szerepe volt. A modellekben három vallásosságmutatót használtunk. A vallási önidentifikációs változót három kategóriában mértük (1: nem vallásos, ateista, 2: a maga módján vallásos, 3: az egyház tanítása szerint vallásos). A modellben szerepeltettünk egy változót, ami az egyházi középiskolára kérdezett rá (0: nem járt egyházi intézménybe, 1: járt egyházi intézménybe) és egy harmadik változót, ami az otthoni vallási jelképek meglétét elemezte (0: nincs otthon vallási jelkép, 1: van valamilyen vallási jelkép a lakásban, ahol él). A három vallási változót megpróbáltuk összevonni egy közös faktorba, de ehhez nem kapcsolódtak elég szorosan egymáshoz, ezért úgy döntöttünk, hogy külön-külön szerepeltetjük őket a modellben. –

A kérdezett ideológia önidentifikációját három klasszikus változóval mértük: a bal–jobb, a liberális–konzervatív és a mérsékelt–radikális tengelyen való elhelyezkedéssel (1–7 skála, ahol 1 a balt, a liberálist és a mérsékeltet, a 7 pedig a jobboldalit, a konzervatívot és a radikálist jelenti). A szülői ideológiai értéktáadás méréséhez ugyanezeket a skálákat az apa⁷ kapcsán is vizsgálta a kutatás. A válaszoló bal–jobb és liberális–konzervatív önbesorolásából készítettünk egy polarizációs változót is. Ebben a mutatóban azt összegeztük, hogy a két változón milyen távol helyezkednek el a kérdezettek a középső, 4-es értéktől.

Politikai szocializációs hatásokat mérő változók

Szülői szocializáció

Az ideológiai változók mellett, a szülői szocializációs hatást további három változóval mértük. A szülők (apa vagy anya közül a magasabb) iskolai végzettségét hét kategóriával (1: kevesebb, mint 8 osztály, 7: egyetemi diploma vagy doktori fokozat – MA/MsC, PhD/DIA), a családi beszélgetéseket társadalmi ügyekről három kategóriával (1: soha, 2: alkalmanként, 3: rendszeresen) és szintén három kategóriával a szülők politikai nézeteivel való egyetértést (1: nem, 2: részben, 3: teljesen).

Kortárs csoportok

A szülői beszélgetéshez hasonlóan azt is vizsgáltuk, hogy a kortárs csoportok milyen hatást gyakorolnak a politikai affinitás kialakulására. Ezt a barátokkal való közéleti beszélgetés gyakoriságával elemeztük: (1: soha, 2: alkalmanként, 3: rendszeresen).

Iskola

A politikai szocializáció harmadik fontos ágense az iskola. Ahogy azt korábban jeleztük, az iskolával kapcsolatban elsősorban közvetett hatásokat feltételezünk. Az iskolai szocializációt azzal a kérdéssel vizsgáltuk, hogy emléke-

zete szerint középiskolában milyen gyakran beszélgettek közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról (1: soha, 2: alkalmanként, 3: rendszeresen).

Média

A médiakörnyezetet három változóval is vizsgáltuk. Egyrészt bevontuk az online tájékozódás gyakoriságát (ötös skálán, ahol 1: soha, 5: minden nap). Másrészt külön változókat definiáltunk arra, hogy ellenzéki vagy kormánypárti médiatermékekből tájékozódik-e a hallgató. Ezeket a változókat dichotóm kategóriával mértük (0: nem tájékozódik inkább kormánypárthoz kötődő/inkább ellenzékhez kötődő médiában, 1: tájékozódik azokból).

Végül az utolsó szocializációs változó a saját, egyéni tapasztalatok jelentőségét igyekszik megvizsgálni. Azt mértük ugyanis, hogy volt-e olyan esemény, történés, amely alapvetően határozta meg jelenlegi politikai nézetei kialakulását a kérdezettnek (1: nem volt ilyen esemény, 2: volt ilyen esemény).⁸

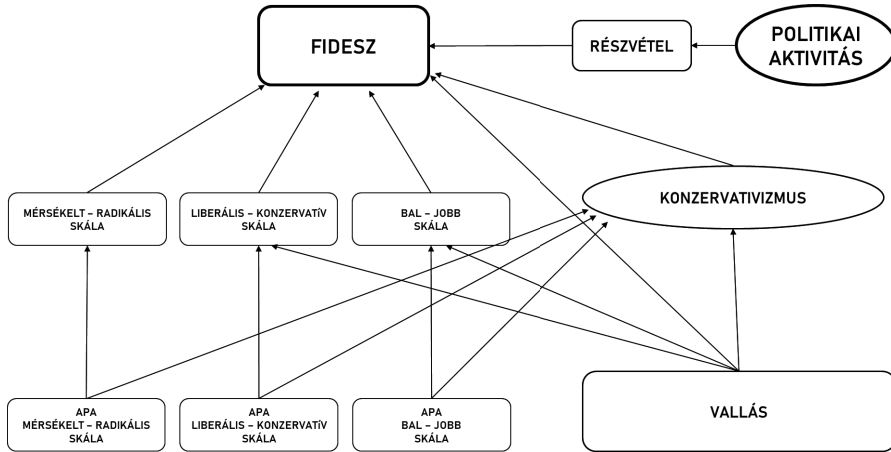
Kontrollváltozók

A regressziós modellekben, alapvetően kontrollcéllal, szerepeltettünk demográfiai változókat is. A nem (1: férfi, 2: nő) és az életkor mellett egy négykategóriás szubjektív anyagi helyzet-változót (1: nehezen él, 4: gondok nélkül él) és azt, hogy Budapesten él-e a kérdezett (0: nem, 1: igen). A felhasznált változók alapgoszításai elérhetőek a mellékletben.

A nagyon széles változószett azt is indukálta, hogy jelentősen lecsökkent volna az esetszám a SEM alkalmazásakor, ha nem használunk valamilyen adatpótlási megoldást. A modul robusztusságának megőrzése érdekében egy többszörös imputálásos megoldás mellett döntöttünk (Rubin, 1987). Ehhez az R program MICE-csomagját használtuk fel. Öt adatbázist generáltunk: az eredmények az ezekre az imputált adatbázisokra illesztett modellek együttes kiértékelései.⁹ A SEM-modellt szintén R-ben illesztettük. Ehhez a Lavaan-csomagot használtuk.¹⁰

Az elemzésben a politikai affinitás és a Fideszre szavazás regressziós modelljeit mutatjuk be. A Fidesz regressziós táblájában nem csak a direkt, hanem az indirekt¹¹ utakat is bemutatjuk. Az apa ideológia pozíciója, valamint a valóságosság a kérdezett egyetemista ideológiai pozícióján keresztül, valamint a konzervativizmusfaktoron keresztül is hathatott a Fideszre való szavazás szándékára. A politikai affinitás hatását pedig a részvételen keresztül mértük.¹² Ezeket az utakat mutatja a 2. ábra.

2. ábra. Indirekt magyarázó változók a SEM-modellben

Forrás: saját szerkesztés

A regressziós modellekben lineáris illesztést alkalmaztunk. Mivel a Fideszes pártpreferencia kétértékű, ezért a binomiális logisztikus regresszió lett volna az ideális választás, ezt azonban a fenti paraméterezés mellett nem tudtuk beállítani. Az eredményeink robusztusságának tesztelésére a Fideszes pártpreferenciára építettünk egy külön logisztikus modellt a SEM-en kívül is, amit szintén bemutatunk az elemzésben. Utóbbi modell alapján elemzésünk végén megvizsgáljuk azt is, hogy a független változók között milyen interakciók tudnak hozzáadni a függő változó magyarázatához.

EREDMÉNYEK

Az illesztett SEM-modellben a Fidesz regresszióra fókuszálunk elsősorban. A direkt utak közül az egyik legnagyobb Beta-értéke a vallási önbesorolásnak volt a modellben. Ez jól rezonál a korábbi szakirodalmi eredményekre. Az otthoni vallási jelkép és az egyházi középiskolába járás azonban már nem függött össze a Fidesz választásával. A vallás azonban nem csak direkt módon jelenik meg, hanem áttételesen is, az ideológiai változókon keresztül. Az itt mért 0,08-es Beta-érték bár nem magas,¹³ de szignifikáns.

A Fideszre való szavazás regressziós modelljében a vallás mellett a másik fontos indikátorcsoport, az ideológia változók. Mind a jobboldali, mind a konzervatív önbesorolás szignifikánsan összefüggött a Fidesz-preferenciával. A két változónak hasonló az ereje. Viszont a konzervativizmus-főkomponens 5%-os szinten nem mutatott összefüggést a kormánypárt választásával, 0,07-es szignifikanciaértéket kaptunk, tehát az elfogadás határa körül volt a

szignifikancia értéke. Bár ezt a hatást a későbbi kutatásokban érdemes lesz tovább vizsgálni, feltételezésünk szerint ez arra utalhat, hogy a preferenciákat kevésbé az értékek jelölik ki, mint inkább a pártok ideológiai önidentifikációja. A konzervativizmus kapcsán érdemes azonban még egy tényezőt kiemelni. Az egyetemista mintában (is) azt lehet látni az alapkérdések alapján, hogy a többség inkább rendpárti és fontosnak tartja az engedelmességet és a tekintélytisztelést. Tehát nem arról van szó, hogy az egyetemista Fideszre szavazók nem lennének konzervatívok. Sokkal inkább arról van szó, hogy a teljes sokaság is konzervatív és ebből már nem lógnak ki jelentősen „felfele” a Fidesz szimpatizánsok.

1. táblázat. Fidesz preferencia, regressziós modell

		B	Std. Error	Beta	Sig
	<i>Liberális-konzervatív</i>	0,04	0,01	0,19	0,00
	<i>Bal-jobb</i>	0,05	0,01	0,18	0,00
	<i>Vallásosság</i>	0,09	0,03	0,17	0,00
	<i>Részvételi szándék választáson</i>	0,08	0,02	0,17	0,00
	<i>Kormánypárti oldalakról tájékozódás</i>	0,18	0,07	0,12	0,01
	<i>Ellenzéki oldalakról tájékozódás</i>	-0,08	0,03	-0,11	0,01
	Konzervativizmus (PC)	0,05	0,03	0,10	0,07
	Családdal beszélgetés	0,06	0,03	0,09	0,10
Direkt utak	Nem	-0,05	0,02	-0,07	0,05
	Kor	-0,01	0,01	-0,06	0,05
	Baráttal beszélgetés	-0,02	0,03	-0,03	0,55
	Szülői iskolai végzettség	0,02	0,01	0,06	0,16
	Egyetértés szülővel	0,02	0,02	0,03	0,44
	Egyházi középiskola	0,03	0,04	0,03	0,50
	Mérsékelt-radikális	-0,01	0,01	-0,02	0,58
	Budapest	0,02	0,03	0,02	0,50
	Anyagi helyzet	0,01	0,02	0,02	0,67
	Vallási jelkép	-0,01	0,04	-0,01	0,76
	<i>Apa: Bal-jobb</i>	0,02	0,00	0,09	0,00
	<i>Apa: Liberális-konzervatív</i>	0,02	0,01	0,07	0,00
Indirekt utak	Apa: Mérsékelt-radikális	0,00	0,00	0,00	0,77
	<i>Vallásosság</i>	0,04	0,01	0,08	0,00
	<i>Politikai aktivitás</i>	0,04	0,01	0,07	0,00
Kiigazított R ²				29,4%	

Félkövér betű jelentése: $p \leq 0,05$ szinten szignifikáns összefüggés.

Forrás: Aktív Fiatalok, 2019.

A bal–jobb és liberális–konzervatív ideológiák szerepe nem csak az egyetemisták önbesorolása kapcsán érdekes, hanem a szülők (apa) ideológiai pozícióján keresztül is.¹⁴ Indirekt hatásként mind a jobboldali, mind a konzervatív szülői pozíció szignifikánsan megjelenik a modellben. Nagyon érdekes, és a nemzetközi szakirodalmi tapasztalatokkal részben ellentétes az az eredmény, amely szerint a szülők szocializációs hatása közvetlenül nem mutatható ki a pártválasztásban. Mindhárom, szülők szerepét vizsgáló független változó (családdal beszélgetés, szülői iskolai végzettség, egyetértés a szülő politikai nézeteivel) nem mutat szignifikáns összefüggést a Fideszre való szavazással. A családi beszélgetések gyakorisága és a szülők végzettsége kapcsán ez az eredmény nem meglepő, itt inkább azt várjuk, hogy a politikai aktivitást fogják ezek a dimenziók meghatározni. A szülői egyetértésnél viszont vártunk pártidentifikációs hatást, de itt sem találtunk szignifikáns összefüggést.

A Fidesz preferencia összefügg a médiafogyasztással is, méghozzá a várt módon. A kormánypárti médiatermékeket fogyasztók nagyobb valószínűséggel a Fideszre szavazók, míg az ellenzéki orgánumokat fogyasztóknál kisebb a kormánypártra szavazás valószínűsége. Itt is érdemes kiemelni az ok-okozat kérdését. Nem feltétlen a média befolyásolja a pártválasztást, hanem akár megfordítva is igaz lehet: a pártválasztás befolyásolhatja a médiaszelekciót. Az irányt nem tudja kibogozni a modellünk, de az összefüggés létét jól mutatja.

Az utolsó két változó, amire érdemes felhívni a figyelmet, a választási részvétel direkt hatása, illetve a politikai affinitás indirekt hatása. Mindkettő pozitívan függ össze a Fidesz preferenciával. Itt azonban feltehetőleg nem azt látjuk, hogy a Fideszre szavazók aktívabbak a többi párt szavazóinál, hanem azt, hogy általában a pártot választók aktívabbak a pártot nem választóknál és a bizonytalanoknál. A politikai affinitás tehát közvetlenül erősíti a választási részvételt, ez pedig megjelenik a Fideszre szavazásban. Ebben a dimenzióban is érdemes az ok-okozat irányán elgondolkozni. Elméletileg olyan modell is felírható, ahol a pártidentitás generál részvételi szándékot. A modellt ettől függetlenül érdemes lehet a mostani formában megtartani, mert ezzel kontroll alatt tudjuk tartani a részvételi mozzanat szerepét, ami a többi változó hatásának interpretálásánál fontos lehet.

A módszertani fejezet végén jeleztük, hogy a regressziós eredményeinket teszteljük egy alternatív modellel is. Mivel a függő változó két értékű, ezért a logisztikus regresszió jobb választás statisztikai szempontból, mint a lineáris modell, amit a SEM-ben illesztettünk.

A logisztikus regressziót a SEM-modellen kívül futtattuk. A konzervativizmusindikátort egy egyszerű főkomponenssel definiáltuk. Ahogy a módszertani fejezetben jeleztük, az adathiányt a MICE-csomaggal pótoltuk, többszörös imputálással (öt imputált adatbázis). A 2. táblázat az öt mintán lefutott regresszió egyesített eredményét tartalmazza. Ebben a modellben csak direkt hatásaink vannak.

2. táblázat. Fideszes preferencia – binomiális logisztikus regressziós modell

	B	Std. hiba	Sig
Intercept	-5,57	1,90	0,00
<i>Ellenzéki oldalakról tájékozódás</i>	-0,78	0,27	0,00
<i>Családdal beszélgetés</i>	0,53	0,25	0,03
<i>Vallásosság</i>	1,00	0,20	0,00
<i>Részvételi szándék választáson</i>	0,42	0,17	0,01
<i>Konzervatívizmus (PC)</i>	0,45	0,15	0,00
<i>Bal–jobb</i>	0,30	0,11	0,00
<i>Liberális–konzervatív</i>	0,29	0,09	0,00
Kor	-0,11	0,06	0,04
Kormánypárti oldalakról tájékozódás	0,61	0,38	0,11
Egyházi középiskola	0,12	0,30	0,69
Vallási jelkép	-0,33	0,28	0,25
Budapest	0,19	0,28	0,50
Nem	-0,10	0,25	0,70
Baráttal beszélgetés	-0,36	0,22	0,10
Egyetértés szülővel	0,08	0,21	0,71
Anyagi helyzet	0,10	0,19	0,61
Szülői iskolai végzettség	0,03	0,10	0,72
Mérsékelt–radikális	-0,04	0,09	0,69

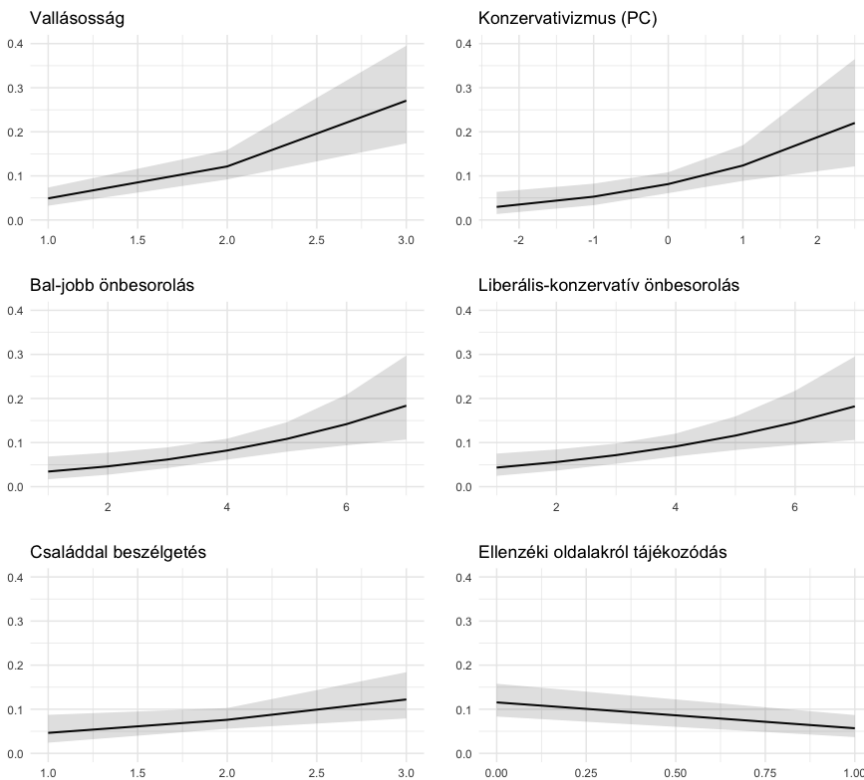
Félkövér betű jelentése: $p \leq 0,05$ szinten szignifikáns összefüggés.

Forrás: Aktív F fiatalok, 2019.

A logisztikus modell eredményei részben megegyeznek a korábbiakkal, de vannak árnyalatbeli különbségek.¹⁵ A vallási változók közül, a vallásosság szintjét mérő változó továbbra is szignifikáns, a vallási jelkép és az egyházi középiskola pedig nem volt szignifikáns. A bal–jobb- és a liberális–konzervatív-változó működése is megegyezik a korábban látottakkal, azonban a konzervatívizmus-főkomponens szignifikáns ebben a modellben, míg a SEM esetében nem találtunk összefüggést 5 százalékos szinten. Részben eltérő eredmény az is, hogy a szülői szocializáció egyik komponense, a szülőkkal való politizálás gyakorisága összefüggést mutatott a Fideszes preferenciával a logisztikus eljárásban. A médiaváltozók közül a kormánypárti médiából való tájékozódás a SEM-modellben inkább erős pozitív értéket mutatott, míg a logisztikus modell nem mutat szignifikáns összefüggést, viszont az ellenzéki tájékozódás mindkét esetben igen.

A logisztikus modellekben nagyon nehéz definiálni az egyes változók hatását, mivel klasszikus standardizálásra nincsen lehetőség. Az átlagos marginális hatások megbecslésével (Average Marginal Estimation: AME) viszont képet kaphatunk, hogy a független változók egyes szintjein mekkora a függő változó becsült értéke. A következő ábrán ezeket a marginális becsléseket mutatjuk be, a leginkább releváns és szignifikáns független változókra. Az ábrákon az Y tengely minden esetben a becsült Fideszes preferenciát mutatja, az X tengelyen pedig a független változók vannak. A fekete vonalak a pontbecslést mutatják, a körülöttük látható szürke zóna pedig a becsléshez tartozó hibát.

3. ábra. Marginális hatás becslései a Fideszes preferenciára

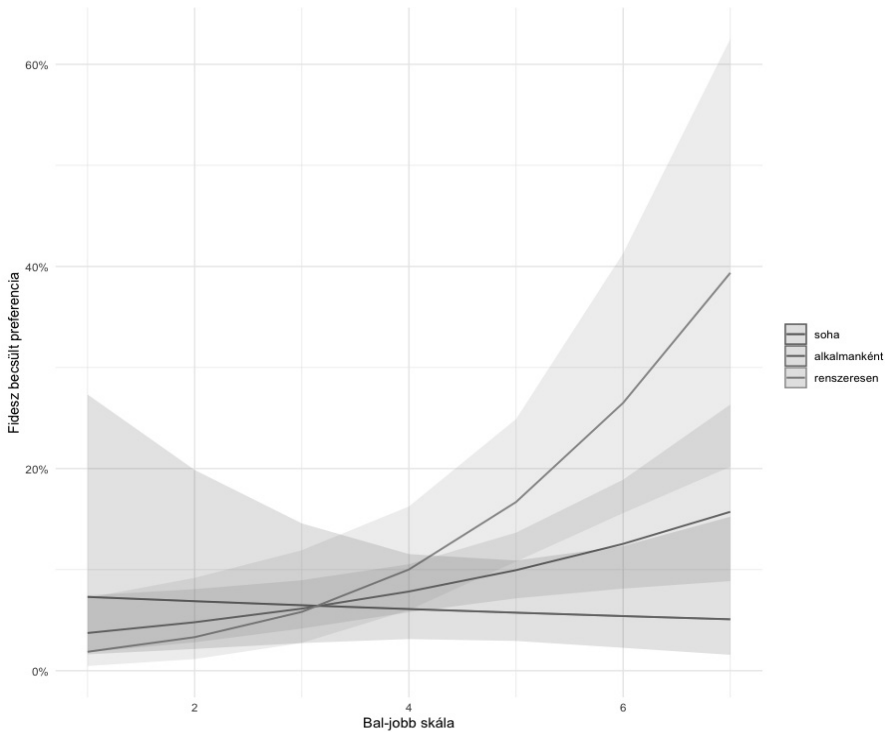
Forrás: Aktív Fiatalok, 2019. Saját szerkesztés.

A családi beszélgetés és az ellenzéki oldalakról való tájékozódás, bár szignifikáns volt, de ahogy az ábrán is látható, alig tudják mozgatni a Fideszes preferenciát. Ezzel szemben a másik négy kiemelt változónak jóval nagyobb hatása mutatható ki. A vallást emelnénk ki elsősorban. A nem vallásosak esetében 5

százalékos Fideszes preferenciát becsül a modell, az egyház tanítása szerint vallásosak esetében 27 százalékot, tehát több mint 20 százalékot mozgat a preferencián a vallás. A két ideológiai skála és a konzervativizmus-főkomponens esetében gyengébb, de markáns hatásokat láthatunk 15–20 százalék közötti különbségekkel a változók minimum és maximum értékeinél.

Az elemzés végén a független változók közötti potenciális interakciókat vizsgáljuk. Itt abból a szakirodalmi előzményből indultunk ki, hogy a szülői szocializáció egyik alapja a gyakori politikai beszélgetés a gyerekekkel. A kommunikációnak tehát ágenserősítő szerepe van. Ennek tesztelésére megvizsgáltuk, hogy a családi beszélgetés gyakorisága interakcióba lép-e más változókkal, mint a szülői egyetértés, a vallásosság vagy az ideológiai skálakon való elhelyezkedés. Egy esetet kivéve nem találtunk szignifikáns interakciót. Az egyedüli kivétel a bal–jobb skálán való elhelyezkedés volt.¹⁶

4. ábra. A bal–jobb skála és a családi beszélgetés gyakoriságának interakciós hatása a Fideszes preferenciára (Marginális hatás becslések alapján).

Forrás: Aktív Fiatalok, 2019. Saját szerkesztés.

A bal–jobb skála azok esetében, akik nem beszélgetnek a családban politikáról, szinte nem is hat a preferenciára. Az otthon rendszeresen beszélgetők esetében a hatás viszont nagyon erős, közel 40 százalékos különbséget mérhetünk a bal–jobb skála két vége között a preferenciabecslés kapcsán. Bár ez a grafikon megerősíti a szakirodalmi eredményeket, a többi vizsgált, de nem szignifikáns interakció inkább a szülői beszélgetések alacsonyabb szerepét mutatják a magyar fiatalok esetében.

KONKLÚZIÓ

Elemzésünkben egy klasszikus politikai szociológiai kérdést vizsgáltunk: milyen tényezők, jelen esetben milyen utak vezetnek a Fidesz támogatásához. A nemzetközi szakirodalom alapállításait figyelembe véve abból indultunk ki, hogy a pártidentitás, aminek a közvetlen megnyilvánulása a pártpreferencia, elsősorban szocializációs hatások eredője. A részletesen bemutatott irodalmi hivatkozások kétpárti és sokpárti politikai modellben is elsősorban a család, és ezen belül is az apa politikai szocializációs szerepét emelik ki. Röviden, azt állítják, hogy a család közvetlen és közvetett hatásokkal is befolyásolja a fiatal politikai identitását. Minél homogénebb, minél közvetlenebb és minél erőteljesebb a családon belüli politikum, annál hatékonyabb a szociális tanulás, ezen keresztül pedig a család hatása a fiatal politikai preferenciájára. Ráadásul a család meghatározó, közvetlen és közvetett szocializációs hatása fiatal felnőtt korban sem szűnik meg (sőt, bemutatunk olyan tanulmányt, amely éppen ennek ellenkezőjét állítja).

Tanulmányunkban azt feltételeztük, hogy az 1989/1990-es rendszerváltás óta Magyarországon is elég idő telt el ahhoz, hogy kialakuljanak a szakirodalomban jelzett folyamatok, azaz a család szocializációs hatása egyértelmű nyomokat hagyjon a fiatalok pártidentitásában. Kutatásunk a Fidesz–MPSZ-re való szavazást vizsgálta, végső soron tehát azt, hogy milyen – mérhető – hatások eredője a Fideszes preferencia. A Fidesz 2010 óta kormánypárt, minden *Aktív Fiatalok*-mérésben jelentős támogatottsággal rendelkezik, ráadásul a parlamentnek a rendszerváltás óta tagja. Éppen megfelelő tehát arra, hogy ha ténylegesen léteznek Magyarországon politikai szocializációs utak, akkor ezt a Fideszen keresztül mutassuk be.

Elemzésünkhöz egy speciális társadalmi csoportot, az egyetemistákat választottuk ki. Ennek okai sokrétűek, de talán a legfontosabb, hogy életkoruk és társadalmi közegük, élénk szociális kapcsolati hálójuk révén a csoport tagjai jól tudnak reflektálni a saját szocializációs útjukra. Az egyetemista éveikre esik a politikai identitásuk kialakulásának fontos eseménye, az első választás is.

A Fidesz – Magyar Polgári Szövetséget támogató egyetemisták és főiskolások regressziós modelljei nem teljesen igazolják vissza a nemzetközi szakirodalom legfontosabb állításait. Bár kétségtelenül a vallásosságnak, mint csa-

ládon belüli értékközvetítő csatornának meghatározó jelentősége van a Fideszre való szavazásban, a családi szocializáció szerepe összességében messze nem olyan kiemelkedő, mint arra számítani lehetett. Sokkal inkább közvetett, az ideológián, a politikai és közéleti érdeklődésen és az értékeken keresztül közvetett hatásokról beszélhetünk. A vizsgálati eredményeink arra mutatnak, hogy a családon belüli – leginkább az apával történő – intenzív kommunikáció az ideológiai mezőben történő tájékozódást és pozicionálást segíti elő, az ideológiai és értékválasztások pedig orientálják a hallgatót, hogy a pártpaletán kiválasszák a hozzájuk közel álló pártot. Ebben a folyamatban a szocializációs ágensek közül a kortárs csoportoknak van a vártnál is jelentősebb hatása. Kétségtelenül a Fideszhez vezető útnak van tipikus jellege, de az utak stabilitása és a szocializációs ágensek hatásai a várthoz képest kevéssé egyértelműek.

Az elemzések azt is jelzik, hogy a Fideszes identitás értéke ideológiai alapokon is nyugszik, amelyben a vallásosságnak és a konzervatív gondolkodásnak fontos szerepe van. Bár a modellek nem képesek arra, hogy jövőbeli választási eredményeket előre jelezzenek, de az *Aktív Fiatalok* korábbi vizsgálati eredményeiben a Fidesz meglehetősen stabil támogatottsága, valamint az értékalapú Fidesz preferencia azt jelzi, hogy a domináns párt mögött az egyetemisták is egyre inkább identitásalapon szerveződnek.

Szükséges még beszélni vizsgálati eredményeink korlátairól is. A kiválasztott sokaság, amelyen tesztjeinket elvégeztük az egyetemista réteg, amely nagyságrendileg 200 000 főt jelent Magyarországon. Az *Aktív Fiatalok* reprezentatív mintán végzett kutatásai világosan jelzik, hogy ez a réteg, a társadalom, de akár a 18–29 éves fiatalság egészéhez képest is homogén közeg. A homogenitás leginkább a kibocsátó család összetételéből fakad, ugyanis Magyarországon a hallgatói réteg közel fele olyan családból érkezik, ahol legalább az egyik szülő felsőfokú végzettségű, legfeljebb 8 osztályt végzett szülő gyermeket pedig elvétele találni a felsőoktatásban. Mindamelllett a homogén környezet a kibocsátó család településszerkezeti jellegzetességeiben is érvényesül. A nagy, egyetemi városokban – kiemelten Budapesten – és a környező agglomerációban élőknek sokkal könnyebb egyetemistának lenni, mint az ettől távolabb lakóknak. Nincsenek ugyanis olyan lakhatással és/vagy közlekedéssel kapcsolatos pluszkiadások, amelyek esetleg (meg)akadályoznák a tanulmányokat.

Összefoglalva, a hallgatói réteg túlnyomórészt a széles értelemben vett magyar középosztályból rekrutálódik, ezért az eredményeinknek ez kézzel fogható korlátja. Mindezek miatt szükséges, hogy a kutatás folytatásaként, első lépésben a teljes 15–29 éves korosztályra elkészüljön az elemzés, majd érdekes lehet egy regionális, közép-európai összehasonlítás is. Ebben az esetben bizonyosodhatnánk meg arról, hogy a családi szocializáció vártnál kisebb mértékű hatása a pártválasztásban a minta összetételéből fakad, vagy csak egy speciális, nemzetközi szinten egyedülálló, „magyar hatásról” beszélhetünk.

MELLÉKLET

		%
Társadalmi problémák iránti érdeklődés	1 – Egyáltalán nem érdekel	2,25
	2	7,88
	3	34,5
	4	37,62
	5 – Nagyon érdekel	17,75
	NA	0
Politikai érdeklődés	1 – Egyáltalán nem érdekel	11,75
	2	20,62
	3	27,38
	4	27,12
	5 – Nagyon érdekel	12,75
	NA	0,37
Elmenne–e szavazni?	1 – Biztosan nem menne el	3,75
	2	8,38
	3	26
	4 – Biztosan elmennék	60,5
	NA	1,38
Baráti beszélgetés	1 – Soha	12,88
	2 – Alkalmanként	54
	3 – Rendszeresen	33,12
Családi beszélgetés	1 – Soha	11,38
	2 – Alkalmanként	62,5
	3 – Rendszeresen	26
	88 – Nem emlékszik	0
	99 – Nem válaszol	0
NA	1	
Egyetért a szüleivel?	1 – Nem	8,62
	2 – Részben	46,75
	3 – Teljesen	37,5
	NA	7,12

ÚT A FIDESZHEZ

		%
Szülők végzettsége (magasabb)	2	1,12
	3	7,12
	4	13,75
	5	18,75
	6	23,5
	7	34,75
	NA	1
Vallásosság	1 – Nem vallásos	52,75
	2 – A maga módján	39,25
	3 – Az egyház tanítása szerint	8
	NA	0
Van-e vallási jelkép a szobájában?	Nem	77,25
	Igen	22,75
	NA	0
Egyházi középiskolába járt-e?	Nem	83
	Igen	17
	NA	0
Középiskolai beszélgetés	1 – Soha	29,38
	2 – Alkalmanként	49,25
	3 – Rendszeresen	21,25
	NA	0,13
Volt-e meghatározó esemény?	1 – Igen	64,12
	2 – Nem	26,5
	NA	9,38

A gyerekeknek meg kell tanulniuk, hogy a legfontosabb az engedelmesség és a tekintélytisztelet	1 – Egyáltalán nem értek egyet	8,87
	2 – Inkább nem értek egyet	18,88
	3 – Egyet is értek, meg nem is	29,25
	4 – Inkább egyetértek	28,25
	5 – Teljes mértékben egyetértek	14,5
	NA	0,25
Az országnak nem politikai programokra van szüksége, hanem erőskezű vezetőkre	1 – Egyáltalán nem értek egyet	16,25
	2 – Inkább nem értek egyet	28,25
	3 – Egyet is értek, meg nem is	32,5
	4 – Inkább egyetértek	16,5
	5 – Teljes mértékben egyetértek	5,87
	NA	0,63
Fokozott szigor szükséges a közrend védelmében: a rend fontosabb, mint a bűnelkövetők jogai	1 – Egyáltalán nem értek egyet	6,75
	2 – Inkább nem értek egyet	16,38
	3 – Egyet is értek, meg nem is	30,25
	4 – Inkább egyetértek	29,25
	5 – Teljes mértékben egyetértek	16,63
	NA	0,75
A menekültpolitikát nem lehet eléggé szigorítani	1 – Egyáltalán nem értek egyet	22
	2 – Inkább nem értek egyet	25,62
	3 – Egyet is értek, meg nem is	33,25
	4 – Inkább egyetértek	12,38
	5 – Teljes mértékben egyetértek	5
	NA	1,75
Online hírportálok – Milyen gyakran tájékozódik?	1 – Soha	4,88
	2 – Ritkábban	17,13
	3 – Hetente	17,88
	4 – Hetente többször	26
	5 – Minden nap	34,12
	NA	0

ÚT A FIDESZHEZ

Online hírportálok – Ellenzéki tájé- kozási	Nem	50,12
	Igen	49,88
	NA	0
Online hírportálok – Kormánypárti tájékozási	Nem	93,25
	Igen	6,75
	NA	0
Fidesz szavazó-e?	Nem	84,5
	Igen	15,5
	NA	0
Bal–jobb skála	1 – Baloldali	4,11
	2	10,8
	3	14,27
	4	41,9
	5	14,78
	6	10,41
	7 – Jobboldali	3,73
	NA	2,75
Liberális–konzervatív skála	1 – Liberális	9,97
	2	20,46
	3	17,14
	4	28,01
	5	12,02
	6	8,95
	7 – Konzervatív	3,45
	NA	2,25

	1 – Mérsékelt	11,13
	2	19,82
	3	18,54
Mérsékelt–Radikális skála	4	34,91
	5	11,25
	6	3,2
	7 – Radikális	1,15
	NA	2,25
	1 – Baloldali	5,87
	2	9,25
	3	11,38
Apa	4	23
Bal–jobb skála	5	13
	6	13,88
	7 – Jobboldali	6,38
	NA	17,25
	1 – Liberális	5,25
	2	11,38
	3	14,37
Apa	4	17,62
Liberális–konzervatív skála	5	16,38
	6	15,75
	7 – Konzervatív	5,25
	NA	14
	1 – Mérsékelt	12,5
	2	17,13
	3	17,37
Apa	4	23
Mérsékelt–radikális skála	5	9
	6	4,75
	7 – Radikális	1,75
	NA	14,5
Neme	1 – Férfi	49
	2 – Nő	51
	2 – Nehezen él	2,13
	3 – Éppen, hogy kijön a jövedelméből	9,5
Anyagi helyzet	4 – Pénze okos beosztásával jól kijön	60,5
	5 – Gondok nélkül él	27,5
	NA	0,37
Budapesti	Nem	74
	Igen	26

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány a Részvétel, képviselet, pártosság. Választáskutatás, 2018. projekt (NKFIH-119603) választáskutatási lábához kötődik.
- ² A média szocializációs hatásairól szóló szakirodalmat ezen tanulmányban részletesen nem vizsgáljuk.
- ³ „Három generáción és három évtizeden átívelő eredményeink azt mutatják, hogy a pártosodás, mint a családi szocializáció eredménye, továbbra is központi szerepet játszik. A gyermekek jobban átveszik a szülők pártpolitikai orientációit, mint bármely más politikai jellemzőt.” Jennings–Stoker–Bowers (2009, 796.)
- ⁴ Ebben az értelemben az iskolának nagyon is fontos, egyes kutatók szerint döntős szerepe van (Gotlieb et al., 2015.)
- ⁵ Magyarországon 2017/2018 óta kb. 200 ezer nappali tagozatos egyetemista tanul a felsőoktatásban. A KSH közlése szerint a 18–29 évesek összlétszáma kb. 1,4 millió fő, azaz a teljes réteg 14–15 százalékáról beszélünk.
- ⁶ Az ábrán a SEM-modellek konvencióinak megfelelően téglalappal jelezzük azokat a változókat, amiket direktben mértünk a kutatásban (manifeszt változók) és körrel azokat, amiket konfirmatív faktorként képeztünk (látens változók). A faktormodell logikájának megfelelően a látens változókból mennek a nyilak azon változók irányába, amelyekből képeztük a faktort.
- ⁷ Az anya ideológiai beállítódására vonatkozó változó nem állt rendelkezésre a kutatásban, ezért csak az apára tudtunk fókuszálni.
- ⁸ Ennek a változónak az alapját egy nyitott kérdés adta, ami arra kérdezett, hogy volt-e (és ha igen mi) olyan esemény, ami meghatározta a politikai nézeteit. Ebben az elemzésben nem vizsgáljuk meg az esemény tartamát, csak azt használjuk fel, hogy volt-e ilyen.
- ⁹ A felhasználható esetek száma 800-ról 557-re csökkent a nem pótoltt adatbázisban. A modellünket lefutattuk a nem pótoltt adatokon is, és az eredmények megegyeztek a pótoltt adatokon futatott modellekkel, de a kisebb esetszám miatti nagyobb standard hiba miatt néhány változónál átfordult nem szignifikánssra az összefüggés.
- ¹⁰ Az exogén x kovariánsokat lefixáltuk a modellben. Maximum likelihood módszerrel nem illeszkedett jól a modell, ezért egy robusztusabb DWLS (diagonally weighted least squares) becslő megoldást használtunk. A végső modell illeszkedése megfelelő volt, a CFI érték 0.92, az RMSEA 0.05 lett (ezek kapcsán lásd Koltai, 2013). A modellben a multikollinearitás nem volt jelentős (a VIF-érték minden változó esetében 1.5 alatt volt).
- ¹¹ Direkt hatás alatt azt értjük, amikor a független változó közvetlenül hat a függő változóra, indirekt hatásként pedig azt, amikor egy (vagy több) közvetítő változón keresztül fejt ki a hatását.
- ¹² A politikai affinitás direkt hatását is teszteltük, de ez jelentősen megnövelte a modellben a multikollinearitást, ezért úgy döntöttünk, hogy a végső modellből kihagyjuk ezt a direkt utat.
- ¹³ 0,2 alatti Beta értéknél alapvetően gyenge összefüggésről beszélhetünk.
- ¹⁴ Fontos azonban itt megjegyezni, hogy az apa ideológiai besorolása közvetett, hiszen a hallgatónak kellett eldöntenie édes vagy nevelőapjáról, hogy annak milyen a bal–jobb, liberális–konzervatív, illetve mérsékelt–radikális skálán való elhelyezkedése. Nyilvánvalóan ennek lehet, sőt van torzító hatása.

- ¹⁵ Itt reflektálunk a SEM- és a binomiális logisztikus modell különbségeinek okára. Az egyik ok nagyon triviális, más becslő függvényt használunk. Ez nyilván mozgathatja valamennyire az eredményeket. Ennek azonban a korábbi tapasztalataink alapján korlátozott a hatása. Szintén lehet hatása a becslés módjának. A logisztikus modellben ML (Maximum Likelihood) becslést használtunk, a SEM esetében egy robusztusabb, legkisebb négyzetes megközelítést a DWLS-t. Ez növelheti a standard hibákat és ezáltal befolyásolja, hogy mekkora szignifikanciaértékeket kapunk a regresszióban. A konzervativizmus-főkomponens előállítás is okozhatja ezt az apróbb különbséget a futások között. Az egyik esetben egy konfirmatív, a másik esetben egy exploratív megközelítést alkalmaztunk. A kapott eltérések ellenére véleményünk szerint a főbb vonalakat tekintve a két bemutatott Fidesz-modell inkább erősítette, mint gyengítette egymást.
- ¹⁶ A teljes modell bemutatásától terjedelmi korlátok miatt eltekintünk, csak az interakciót jelezzük a marginális becslések segítségével.

IRODALOM

- Balázs Zoltán–Hadú András (2017): A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség a magyar politikában. In: Boda Zoltán–Szabó Andrea (szerk.) *Trendek a magyar politikában – 2. A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest, MTA TK PTI–Napvilág Kiadó, 83–109.
- Balázs Zoltán (2018): Mi a FIDESZ? In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.) *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, MTA TK PTI–Napvilág Kiadó, 127–145.
- Biró-Nagy András (2017): Baloldali hallgatók 2011–2015: Az Együtt, az MSZP és a DK egyetemista-főiskolás támogatóinak társadalmi háttere, közéleti aktivitása és értékvilága. In: Szabó Andrea–Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)* Budapest, Szeged, Belvedere Meridionale, MTA TK PTI 189–206.
- Bognár Adrienn–Szabó Andrea (2017): Politikai szocializációs modellek Magyarországon, 1990–2016. In: Szabó Andrea–Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)* Budapest, Szeged, Belvedere Meridionale, MTA TK PTI, 14–34.
- Boonen, Joris (2019): Learning who not to vote for: The role of parental socialization in the development of negative partisanship. *Electoral Studies*, 59 (2019) 109–119. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2019.04.001>
- Bozóki András (1992): A FIDESZ címkéi és politikája. In: Bozóki András (szerk.) *Tiszta lappal. A FIDESZ a magyar politikában*. Budapest, FIDESZ, 631–635.
- Böcskei Balázs (2017): Összerendeződéstől összerendeződésig – Critical Mass nemzedék 2012–2015. Az LMP-s egyetemisták-főiskolások értékvilága, aktivitása és társadalmi háttere. In: Szabó Andrea–Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Budapest, Szeged, Belvedere Meridionale, MTA TK PTI, 174–188.
- Calle de la Luis–Martinez Álvaro–Orriols Lluís (2010): Voting without ideology. Evidence from Spain (1979–2008). *Revista Espanola de Investigaciones Sociológicas* (Reis), N129. 107–129. <http://reis.metapress.com/content/7j0v43v8g6101810/fulltext.pdf>
- Campbell, Angus–Converse, Philips E.–Miller, Warren E.–Stokes, Donald E. (1960): *The American Voter*. New York, Wiley.

- Csákó Mihály–Murányi István–Sík Domonkos–Szabó Ildikó (2010): A családi politikai szocializációról. Vizsgálati szempontok egy empirikus kutatáshoz. *Társadalomkutatás* 28 (2010), 4, 419–446. <https://doi.org/10.1556/Tarskut.28.2010.4.6>
- Csákó Mihály (2004): Ifjúság és politika. A politikai szocializáció kutatásáról. *Educatio*, 4. sz., 535–550.
- Csákó Mihály (2012): Iskolai szocializáció: az állampolgári és politikai szocializáció példája. Kézirat. <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWVpbnxtY3Nh a298Z3g6NjhNTEzNWU5NzY3ZWVmOQ>.
- Dassonneville, Ruth–Dejaeghere, Yves (2014): Bridging the ideological space: A cross-national analysis of the distance of party switching. *European Journal of Political Research*, 53 (3), 580–599. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12049>
- Dostie–Goulet, E. (2009): Social networks and the development of political interest. *Journal of Youth Studies*, 12, 405–421. <https://doi.org/10.1080/13676260902866512>
- Enyedi Zsolt–Tardos Róbert (2018) A magyar választók társadalmi beágyazottsága és ideológiai tagoltsága. In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, MTA TK PTI, 43–77.
- Farnen, R. (2003): Political socialization, Culture, and Education in 21st Century USA and Canada: State of the Art in North America. In: Suenker, Heinz–Farner, Russell–Széll, György (eds): *Political Socialisation, Participation and Education Change of Epoch – Processes of Democratisation*. Frankfurt, Peter Lang.
- Fischer György (1992): A FIDESZ és a közvélemény. In: Bozóki András (szerk.) *Tiszta lappal. A FIDESZ a magyar politikában*. Budapest, FIDESZ, 636–705.
- Fitzgerald, Jennifer (2011): Family dynamics and swiss parties on the rise: exploring party support in a changing electoral context. *The Journal of Politics*, 73 (3), 783–796. <https://doi.org/10.1017/S0022381611000454>
- Froman, Lewis A. (1961): Personality and Political Socialization, *The Journal of Politics*, Vol. 23, No. 2 (May, 1961), 341–352.
- Gotlieb, Melissa R.–Kyoung, Kyurim–Gabay, Itay–Riddle, Karyn–Shah, Dhavan V. (2015.): Socialization of lifestyle and conventional politics among early and late adolescents. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 41 (2015) 60–70. <http://dx.doi.org/10.1016/j.appdev.2015.06.004>
- Grasso, Maria T. (2014): Age, period and cohort analysis in a comparative context: Political generations and political participation repertoires in Western Europe. *Electoral Studies*, 33: 63–76. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2013.06.003>
- Hooghe, Marc–Boonen, Joris (2015): The Intergenerational Transmission of Voting Intentions in a Multiparty Setting: An Analysis of Voting Intentions and Political Discussion Among 15-Year-Old Adolescents and Their Parents in Belgium. *Youth & Society*, Vol. 47(1): 125–147. <https://doi.org/10.1177/0044118X13496826>
- Hooghe, Marc–Wilkenfeld Britt (2008): The Stability of Political Attitudes and Behaviors Across Adolescence and Early Adulthood: A Comparison of Survey Data on Adolescents and Young Adults in Eight Countries. *Youth Adolescence*, 37: 155–167. <https://doi.10.1007/s10964-007-9199-x>
- Jennings, M. Kent–Niemi, Richard G. (1981): *Generations and politics: A panel study of young adults and their parents*. Princeton, Princeton University Press.

- Jennings, M. Kent–Stoker, Laura–Bowers, Jake (2009): Politics across Generations: Family Transmission Reexamined. *The Journal of Politics*, Vol. 71, No. 3, 782–799. <https://doi.org/10.1017/S0022381609090719>
- Kim, Yunhwan–Stattin, Håkan (2019): Parent-youth discussions about politics from age 13 to 28. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 62: 249–259. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2019.04.001>
- Kmetty Zoltán (2014): Fiatal, vallásos és Fideszes. In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó fiatalok II*. Budapest–Szeged, MTA TK PTI–Belvedere-Meridionale, 181–195.
- Kmetty Zoltán (2017): Elkötelezettek... A Fidesz egyetemista szavazóbázisának struktúrája. In: Szabó Andrea–Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Budapest–Szeged, Belvedere Meridionale–MTA TK PTI, 158–173.
- Kmetty Zoltán (2019): A narancs árnyalatai – Fiatal és idős Fidesz szavazók diplomán innen és túl. In: Szabó Andrea–Susánszky Pál–Oross Dániel (szerk.): *Mások vagy ugyanolyanok? A hallgatók politikai aktivitása, politikai orientációja Magyarországon*. Budapest, Heinrich Böll Stiftung–TK PTI–Belvedere Meridionale, 145–162.
- Koltai Júlia (2013): A strukturális egyenletek modellezésének bemutatása egy komplex dizájnú kutatás (ISPJ) adatain keresztül. *Szociológiai Szemle*, 23 (2): 31–51.
- Körösi András (2015): A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In: Körösi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, OSIRIS–Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 401–422.
- Kroh, Martin–Selb, Peter (2009): Inheritance and the dynamics of party identification. *Political Behavior*, 31, 559–574. <https://www.jstor.org/stable/40587299>
- Lazarsfeld, Paul F.–Berelson, Bernard–Gaudet, Hazel (1944): *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. New York, Columbia University Press, 178.
- Mráz Ágoston Sámuel (2018): Fiatal magyar választók. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-Medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Budapest, Kutatópont. 459–478.
- Muxel, Anne (1999): Az ifjúkor politikai moratóriuma. In: Szabó Ildikó–Csákó Mihály (szerk.): *A politikai szocializáció*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 100–106.
- Oross Dániel–Róna Dániel–Szabó Andrea (2017): Patterns of civic participation among politically active students in Hungary. *SOCIO.HU: Társadalomtudományi Szemle: Special issue*, 71–89. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2017en.71>
- Oross, Dániel–Szabó, Andrea (2017): Előszó. In: Oross, Dániel–Szabó, Andrea (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Szeged–Budapest, Belvedere–MTA PTI, 7–12.
- Oross, Dániel–Szabó, Andrea (2019): *A politika és a magyar fiatalok*. Budapest, Noran Libro Kiadó.
- Oscarsson, Henrik–Rosema, Martin (2019): Consideration set models of electoral choice: theory, method, and application. *Electoral Studies*, 57 (1), 256–262. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2018.08.003>
- Ozmen, Cansu Berivan – Brelford, Gina – Danieu, Caili R. (2018). Political Affiliation, Spirituality, and Religiosity: Links to Emerging Adults' Life Satisfaction and Optimism. *Journal of Religion and Health*, 57(2), 622–635. <https://doi.org/10.1007/s10943-017-0477-y>

- Patkós Veronika–Szántó András (2020): Jobban tudják-e az okos szavazók? Az iskolázottság, a hírfogyasztás és a politikai érdeklődés szerepe a pártos elfogultság alakulásában. *Politikatumányi Szemle*, 29: 4, 55–82.
- Percheron, Annick (1999): Szocializáció és politikai szocializáció. In: Szabó, I.–Csákó, M. (szerk.): *A politikai szocializáció. Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 9–17.
- Reidy, Catherine M.– Taylor, Laura K.–Merrilees, Christine E.–Ajdukovic, Dean– Biruski, Dinka Corkalo–Cummings, Edward Mark (2015): The political socialization of youth in a post-conflict community. *International Journal of Intercultural Relations*, 45: 11–23. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijintrel.2014.12.005>
- Reiner Roland–Oross Dániel–Keil András (2012): Trendforduló: Új fejezet a Fidesz és a legfiatalabb választói korosztály kapcsolatában? In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012 Apátia – radikálizmus – posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I*. Szeged, Belvedere Meridionale–Corvinus Egyetem, 183–202.
- Rico, Guillem–Jennings, M. Kent (2012): The Intergenerational Transmission of Contending Place Identities. *Political Psychology*, Vol. 33, No. 5, 723–742. <http://www.jstor.org/stable/23324183>.
- Rill, Leslie A.–McKinney, Mitchell S. (2011): Talking politics: Young citizens’ interpersonal interaction during the 2008 presidential campaign. In: Mitchell S. McKinney–Mary C. Banwart (Eds.): *Communication in the U.S. 2008 election. Digital natives elect a president*. New York, Peter Lang Publishing, 51–70.
- Rubin, D. B. (1987): *Multiple imputation for nonresponse in surveys*. New York, Wiley.
- Stumpf István (1995): Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák. In: Gazsó Ferenc–Stumpf István (szerk.): *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest, Ezredforduló Alapítvány 110–121.
- Szabó Andrea (2015) A választók. In: Körösi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer - negyedszázad után* Budapest, Osiris Kiadó, 279-305. , 27 p.
- Szabó Andrea (2019): A 2019-es Aktív Fialatok Magyarországon kutatás módszertana. In: Szabó Andrea– Susánszky Pál–Oross Dániel (szerk.): *Mások vagy ugyanolyanok? A hallgatók politikai aktivitása, politikai orientációja Magyarországon*. Budapest, Heinrich Böll Stiftung–TK PTI–Belvedere Meridionale, 295–299.
- Szabó Andrea–Oross Dániel (2018): A politikai érdeklődésre ható tényezők európai perspektívában – a magyar eset. *SOCIO.HU: Társadalomtudományi Szemle*, 72–94.
- Szabó Andrea–Kern Tamás (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In: Bauer, B.–Szabó, A. (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 37–80.
- Szabó, A.–Oross, Dániel (2018): Factors of Political Interest – the Internal and External Political Efficacy in Different Regions of Europe. *Individual and Society*, 2017, Vol. 20, No. 4, 12–26.
- Szabó, Ildikó (2009): *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*. Budapest, L’Harmattan Kiadó.
- Thomassen, Jacques–Rosema, Martin (2009): Party identification revisited. In: John Bartle–Paolo Belucci (Eds.): *Political parties and partisanship: Social identity and individual attitudes*. London, Routledge, 42–95.

- Tóka Gábor (2018): A centrális erőter bomlása. In: Böcskei Balázs–Szabó Andra (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, MTA TK PTI, 78–101.
- Tóth Csaba–Szabó Andrea (2018): A győztes mindent visz? A 2018-as választás eredményei. In: Böcskei Balázs–Szabó Andra (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, MTA TK PTI, 19–42.
- Ventura, Raphael, 2001. Family political socialization in multiparty systems. *Comparative Political Studies*, 34 (6), 666–691. <https://doi.org/10.1177/0010414001034006004>

R csomagok

- MICE: Buuren, S. V.–Groothuis-Oudshoorn, K. (2010): mice: Multivariate imputation by chained equations in R. *Journal of statistical software*, 1–68.
- Lavaan: Rosseel, Y. (2012): Lavaan: An R package for structural equation modeling and more. Version 0.5–12 (BETA). *Journal of statistical software*, 48 (2): 1–36.